

Cserniczkó István*

A MAGYAR NYELV HASZNÁLATA KÁRPÁTALJÁN: A JOGOK ÉS A GYAKORLAT

Kloss (1967: 15) a kisebbségi nyelvek státusának öt fokozatát különböztette meg: A kisebbségi nyelv országos méretekben hivatalos nyelv.

A nemzetiség nyelve egy nagyobb regionális vagy közigazgatási egység (pl. országrész, tartomány, autonóm terület, megye) hivatalos nyelve.

A kisebbségi nyelv használatát hatóságilag engedélyezik a közoktatásban, nyilvános hirdetésekben, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.

Tolerancia a nyelvvel szemben a privát szférában (a sajtóban, egyházi és magániskolákban stb.).

A nyelv betiltása (Hoffmann 1991: 208–209).

Ahhoz, hogy kiderüljön, Ukrajnában a magyar nyelv helyzete melyik fokozatnak felel meg, a következő, az országban használatos nyelvek státusát közvetlenül befolyásoló dokumentumokat kell megvizsgálnunk:

- Ukrajna Alkotmánya (1996);¹
- Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről (1989);
- Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata (1991);
- Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992);
- Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról (1997);
- Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999);
- A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (2003);
- Ukrajna Alkotmányának 10., 11., 12., 24., 53., 92., 103., 127. és 148. cikkelye tartalmaz a nyelvekre vonatkozó tételket.

A 10. cikkely deklarálja, hogy „Ukrajnában az állami nyelv az ukrán”, és az állam biztosítja az ukrán nyelv funkcionálását a társadalmi élet minden területén. A következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukraini nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. A cikkely utolsó mondata szerint viszont „Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja és *törvény határozza meg*”. A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy *kizárólag* Ukrajna törvényei határozzák meg többek között a nyelvhasznált rendjét.

A 11. cikkely általános deklarációkat tartalmaz Ukrajna minden nemzetiségének és nyelvének védelméről, a 24. cikkely többek között a nyelvi alapon való diszkriminációt is tiltja. A 12. az Ukrajna területén kívül élő ukránok nyelvi igényeinek kielégítésére tesz ígéretet. Az 53. rész a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben garantálja az anyanyelven való oktatás *vagy* az anyanyelv tanulásának jogát. A 103., 127. és 148. cikkely az államnyelv ismeretétől teszi függővé bizonyos állami tisztségek betöltését (köztársasági elnök, alkotmánybírói tagság, bírói tisztség).

Az Alkotmány 10. és 92. cikkelye értelmében a nyelvek státusa szempontjából még a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény a mérvadó.

A nyelvtörvény is államnyelvként definiálja az ukrán nyelvet (2. cikkely), ugyanakkor továbbra is megmarad az orosz a népek közötti érintkezés nyelvének (4. cikkely). Az 5. cikkely

* PhD. A szerző a tanulmány készítése idején Bolyai János Kutatói Ösztöndíjas.

1 Zárójelben az elfogadás éve található.

értelmében az állampolgárok számára szavatolt anyanyelvük és bármely más nyelv használata; az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervezetekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható más nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (pl. falu, város, járás, megye) *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami- és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban a törvény, mit ért a *nemzetiségi többségű területek* fogalom alatt.

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos úrlapok ukrán vagy ukrán-orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok, születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonat) ukrán-orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

A szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevitelére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

Az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog (25. cikkely). Ezzel a joggal azonban ideális esetben is csak maximum a középiskola befejezéséig élhetnek a kisebbségi

polgárok. A törvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát, és csak a nemzeti kádereket képző oktatási intézményekbe felvételizők tehetnek anyanyelvből vizsgát.

A hivatalos tömegtájékoztatók nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrain nyelvek (33. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetések, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg *mellett* szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely).

Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely).

Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalon vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely).

Az ukrain földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzetiségi többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely).

Az ukrán állampolgároknak joguk van nemzeti tradícióiknak megfelelő nevet választani, amely neveket transzkripcióval ültetik át ukránra (39. cikkely).

Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata minden népnek és nemzetiségnek garantálja a jogot anyanyelvre használatára a társadalmi élet minden területén (3. cikkely).

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely). Garantálja továbbá a kisebbségek számára a nemzeti hagyományoknak megfelelő személynévhasználatot, így például azt, hogy a személyazonossági igazolványba csak a vezeték- és utónév kerüljön, és elmaradhat az apa keresztnévéről képzett apai név (otcsesztvo) (12. cikkely).

Az ukrain önkormányzati törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. július 3., 7.).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1999 utolsó munkanapján ratifikálta az ország által már

1996-ban aláírt A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját (1350-XIV. sz. törvény). A Karta a *la carta* rendszerű rendelkezései közül a legtöbb kérdéskörben a legtoleránsabb normákat választották az ukrán honatyák, ám meghatározták, hogy:

(1) mely nyelvekre érvényesek a rendelkezések (orosz, zsidó, belarusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, görög, magyar, német, gagauz és szlovák);

(2) a Karta ajánlásai csak azokon a területeken alkalmazhatók, ahol a felsorolt kisebbség aránya eléri a 20 százalékot. A kisebbségek által 10–19%-ban lakott területeken enyhébb vállalásokat fogalmaztak meg, s még alacsonyabb követelmények érvényesek, ha a nemzetiség aránya 10% alatti (lásd Gulácsy 2000).

A Karta hatályba lépését azonban 2000. július 12-i határozatával (a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva; lásd az Alkotmánybíróság 9–8 i/2000 számú határozatát) felfüggesztette. Vagyis hiába vállalt viszonylag széles jogköröket Ukrajna a Karta ratifikálásával, annak életbe lépésére, gyakorlati alkalmazására már nem kerülhetett sor.

2000 óta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elé számol, a Karta ratifikálására vonatkozó újabb törvényjavaslat került (a tervezeteket lásd az ukrán parlament honlapján: alpha.rada.kiev.ua). Ezek közül az egyiket 2003-ban végre elfogadta a Legfelsőbb Tanács, és 2003. május 15-én Kucsma köztársasági elnök aláírásával hatályba is lépett.

Az N 802-IV. számú törvény már sokkal szűkebb jogokat határoz meg a törvény hatálya alá eső 13 nyelv (belorusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar) beszélői számára, mint az előző, 1999-ben elfogadott és 2000-ben hatályon kívül helyezett változat. Szó sincs például a törvényben arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben megnevezett rendelkezései, hány százalékos arányt kell elérnie az adott régióon belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a 13, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget. Illetve: azzal, hogy nem nevezi meg, minimálisan milyen arányt kell elérnie ahhoz egy

1. táblázat. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint (2001)

Nemzetiség	Száma (ezer főben)	Aránya (%)	Anyanyelvének vallotta (%)		
			saját nemzetiségének nyelvét (egybeesik a nemzetisége és az anyanyelve)	az ukránt	az oroszot
Ukrán	37541,7	77,8	85,2	–	14,8
Orosz	8334,1	17,3	95,9	3,9	–
Belarusz	275,8	0,6	19,8	17,5	62,5
Moldáv	258,6	0,5	70,0	10,7	17,6
Krími tatár	248,2	0,5	92,0	0,1	6,1
Bolgár	204,6	0,4	64,2	5,0	30,3
Magyar	156,6	0,3	95,4	3,4	1,0
Román	151,0	0,3	91,7	6,2	1,5
Lengyel	144,1	0,3	12,9	71,0	15,6
Zsidó	103,6	0,2	3,1	13,4	83,0
Örmény	99,9	0,2	50,4	5,8	43,2
Görög	91,5	0,2	6,4	4,8	88,5
Tatár	73,3	0,2	35,2	4,5	58,7
Cigány	47,6	0,1	44,7	21,1	13,4
Azerbajdzsán	45,2	0,1	53,0	7,1	37,6
Grúz	34,2	0,1	36,7	8,2	54,4
Német	33,3	0,1	12,2	22,1	64,7
Gagauz	31,9	0,1	71,5	3,5	22,7
Egyéb	177,1	0,4	32,6	12,5	49,7

(Forrás: Ilytyo szerk. 2003)

kisebbségi közösségnek egy adott adminisztratív területen belül, hogy a Karta rendelkezései alkalmazandók legyenek, az állam nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy az ajánlások gyakorlati alkalmazása során arra hivatkozzon, hogy a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését, nem volt megfelelő igény a végrehajtására stb. Feltűnő ugyanakkor az is, hogy a fentiek ellenére a Karta 2003-ban ratifikált változatában sokkal kevesebbet vállal az ország, mint 1999-ben.

Érdekes az is, hogy 13, egymástól jelentős mértékben különböző helyzetű közösségre és azok nyelvére terjed ki a törvény. Az 1. táblázatban láthatjuk például, hogy a 2001. évi népszámlálás adatai alapján az egyes nemzetiségeknél milyen arányban esik egybe az anyanyelv és a bevallott nemzetiség. A táblázatból kitűnik, hogy egyes közösségek szinte teljes egészében őrzik anyanyelvüket, másoknál ellenben már előrehaladott a nyelvcsere folyamata, valamint az is látható, hogy egészen más súlya van az országban például az oroszoknak és a gagauzoknak. Ennek ellenére valamennyi közösséget és nyelvet azonosan kezel a törvény, figyelmen kívül hagyva, hogy egészen más nyelvi, nyelvhasználati igényei vannak például a teljes nyelvcsere küszöbén álló görögöknek, lengyeleknek, beloruszoknak és a kiterjedt anyanyelvi intézményhálózattal rendelkező oroszoknak, románoknak, magyaroknak.

Nézzük konkrétan, mit vállal Ukrajna a Karta ajánlásai közül! Az ország vállalja, hogy a Karta I., II., IV. és V. részét teljes egészében alkalmazza, kivéve a II. rész 7. cikkének 5. pontját, amely a Karta rendelkezéseinek a területhez nem köthető nyelvekre való kiterjesztésére vonatkozik. Így például a cigányok, illetve a cigány nyelv nem kerül a Karta hatálya alá, bár a 4. táblázatból kiderül: a csaknem 48 ezres ukrainai cigány közösség közel 45%-a a cigány nyelv valamely változatát tekinti anyanyelvének.

A Karta III. részéből, amely a konkrét vállalásokat tartalmazza, mint már említettük, sokkal „óvatosabban”, „megfontoltabban” válogat Ukrajna, mint tette azt 1999-ben.

A 8. cikk az oktatásügyről szól. Ezen belül csak azok számára teszi lehetővé Ukrajna az anyanyelvi oktatást az oktatási folyamat különböző szintjein, akik családjá ez kívánja és létszámuk elegendőnek bizonyul, illetőleg a felsőoktatási intézmények esetén „bátorítják és/vagy

engedélyezik a regionális vagy kisebbségi nyelveken folyó egyetemi oktatást, vagy egyéb felsőoktatási intézményekben történő tanulást, vagy megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák”. Amíg tehát 1999-ben például azokon területeken, ahol a kisebbségi nyelv beszélői 20% fölötti arányban élnek, azt vállalta Ukrajna, hogy számukra elérhetővé teszik az iskola-előkészítő, az általános és középiskolai, valamint szakközépiskolai oktatást és az egyetemi és más felsőoktatási képzést, addig 2003-ban már csak azok számára lehetséges mindez, akiknek családja ezt kéri, és számuk elegendő ehhez.

Az igazságszolgáltatásban mindössze azt vállalja az állam, hogy a törvény hatálya alá eső nyelveken készült és benyújtott írásokat, bizonyítékokat, jogi okmányokat nem minősíti pusztán azért érvénytelennek, mert azok regionális vagy kisebbségi nyelven készültek.

Rendkívül szembetűnő a Karta 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata közötti különbség a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek munkájának nyelvéről szóló 10. cikk esetében. Az első változatban még azt vállalta a dokumentumot aláíró ország, hogy gondoskodik arról, hogy a kisebbségek által legalább 20%-ban lakott területeken a közigazgatási hatóságok használják a regionális vagy kisebbségi nyelveket, illetve hogy a tisztviselők ezeket a nyelveket használják a kisebbségi polgárokkal való érintkezésben, valamint a nemzetiségi ezeken a nyelveken szóbeli és írásbeli kérvényeket nyújthassanak be és anyanyelvükön kaphassanak választ. 2003-ban ellenben már csak azt, hogy megengedi és/vagy bátorítja a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban. Joga van ahhoz is a helyi önkormányzatoknak, hogy a hivatalos dokumentumokat a kisebbség nyelvén is közlétegyék, és hogy a vitákban a helyi nyelveket is használják.

A tömegtájékoztatási eszközök nyelvéről szóló 11. cikkben Ukrajna arra vállal kötelezettséget, hogy bátorítja vagy megkönnyíti a regionális és kisebbségi nyelvek bekerülését a médiumokba, illetve, hogy nem akadályozzák az ilyen nyelvű adásokhoz, sajtótermékekhez való hozzáférést, beleértve a külföldi médiumok által közvetített anyagokat is.

A 12. cikk a kultúrára vonatkozik. Ebben a részben vállalja a legtöbbet az állam a felkínált lehetőségek közül.

Sokkal kevesebbet engedélyez viszont a 13. cikkben, amely a gazdasági és társadalmi élet nyelvhasználatáról rendelkezik. Tulajdonképpen csak arra nézvést kötelezi el magát az állam (természetesen a megszokott tompító formulák megtartása mellett, mint pl. „az ésszerűen lehetséges mértékben”), hogy a közvetlen ellenőrzése alá tartozó gazdasági és társadalmi szektorokban bátorítja a kisebbségi nyelvek használatát. Lényeges vállalás ugyanakkor, hogy a kórházakban, nyugdíjas otthonokban lehetőséget biztosítanak a gondozásra szoruló kisebbségieknek arra, hogy anyanyelvükön fogadják és kezeljék őket (13. cikk, 2. pont c bekezdése).

A III. rész utolsó, 14. cikkében a határokon átnyúló cserekapcsolatról esik szó, és ennek a cikknek a végrehajtását teljes egészében vállalta Ukrajna.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Ukrajna által 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata között lényegi különbségek vannak: az utóbbi verzióban sokkal szűkebb mértékben kötelezi el magát az állam a területén élő kisebbségi nyelvek védelme terén. Azzal pedig, hogy nem nevesíti expliciten, milyen körülmények között, mely feltételek teljesülése esetén alkalmazandók a vállalások, meghagyja a lehetőséget a vállalt kötelezettségek teljes szabotálására. Az is eltérés a két változat között, hogy az 1999-es verzió az adott nemzetiség egy-egy adminisztratív egységen belüli részarányához kötötte az egyes pontok alkalmazását, s ezzel különbséget tett a különböző helyzetben lévő kisebbségek között, az újonnan elfogadott változat egységesen kezeli az ország területén élő kisebbségeket, függetlenül azok helyzetétől és igényeitől.

A nemzeti kisebbségek anyanyelvi iskoláztatásához való jog az egyik legfontosabb tényezője a kisebbségek hosszú távú megmaradásának. Ez egyike azon éles kérdéseknek, amelyeken lemérhető, milyen szerepet szán az adott állam a kisebbségeknek és a kisebbségi nyelveknek a közeli és távoli jövőben. Nem véletlen, hogy számos nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmény, ajánlás foglalkozik ezzel a problémával, s az sem véletlen, hogy a nyelvi kérdések vagy megkülönböztetett figyelmet kapnak ezekben, vagy pedig ellenkezőleg: gyakorlatilag említést sem kap a nyelv. Ezért az ukrajnai magyarság nyelvi jogi helyzetéről szóló elemzésünkben mi is bővebben foglalkozunk ezzel kérdéssel, mégpedig oly módon, hogy össze-

vetjük az idevágó nemzetközi és ukrajnai dokumentumokat, azok rendelkezéseit.

Négy nemzetközi kisebbségvédelmi okmányt 5 ukrajnai dokumentummal hasonlítunk össze. Mindegyik dokumentumban közös, hogy közvetve vagy közvetlenül foglalkozik a kisebbségek oktatásának problémájával. Az összehasonlításra kerülő dokumentumok a következők:

- Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (ENSZ, 1992);
 - az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 1201. számú ajánlása (ET, 1993);
 - Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (ET, 1995);
 - a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Nyelvi Jogok Világkonferenciája, 1996)
- egyik részről, illetve
- Az USZSZK törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről (1989);
 - Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén (1991);
 - Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992);
 - Ukrajna Alkotmánya (1996);
 - Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999)

a másik részről.

A nevezett okiratok egybevetése során kiderül, hogy a nemzetközi dokumentumok többségének van egy vagy több ukrajnai megfelelője. Lássuk elsőként, mit is olvashatunk a kisebbségek anyanyelvi oktatásának kérdéséről az ET oly sokat vitatott 1201. számú ajánlásában, s mely ukrajnai dokumentum feleltethető meg neki.

1201. ajánlás. Minden nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvét megtanulni és az anyanyelvén történő oktatáshoz...

Nyilatkozat Ukrajna és Magyarország együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén. A Felek egyetértenek abban, hogy biztosítják az ahhoz szükséges lehetőségeket, hogy a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak az oktatás minden szintjén.

Mindkét dokumentum rögzíti az anyanyelv megtanulásának és az anyanyelven történő oktatásnak a jogát.

Lépünk tovább, s hasonlítsuk össze az alábbiakat.

Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól. Az államoknak megfelelő intézkedéseket kell tenniük, hogy – ahol lehetséges – a kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen anyanyelvük tanulására, vagy hogy az anyanyelvükön történő oktatásban részesüljenek.

Ukrajna Alkotmánya. A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvény garantálja a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy anyanyelvüket tanulják...

Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. 2. Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni. 3. A jelen cikk 2. bekezdését úgy kell végrehajtani, hogy az ne veszélyeztesse a hivatalos nyelv tanulását, vagy ezen a nyelven való tanítást.

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről. Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja (...) az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül...

A fent idézett dokumentumok már nem fogalmazzak egyértelműen. Nem mindegy például, hogy az anyanyelv tantárgyként való tanulásához vagy pedig az anyanyelven történő tanulásához van joguk a kisebbségeknek. Még ehhez a vagylagos, tulajdonképpen az állam jóindulatától függő megfogalmazáshoz is ködösítő, értelmezhetetlen „biztonsági szelepet” építenek be különböző feltételek felsorolásával. A jogilag kifejtetlen és homályos megfogalmazások használatában különösen az idézett nemzetközi dokumentumok járnak elől. Ebbe a csoportba sorolható az ukrán oktatási törvény is, amelynek 7. cikkelye szerint az oktatás és nevelés nyelvét Ukrajna Alkotmánya és a nyelvtörvény szabályozza.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata ehhez képest a lehető legszélesebb jogköröket biztosítja a kisebbségek számára az oktatásban, s ehhez hasonlóan fogalmaz a máig érvényben lévő, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Minden nyelvi közösségnek joga van eldönteni, hogy nyelvének milyen mértékben kell jelen lennie mint használatos nyelv és mint tanulmány tárgya az oktatás minden szintjén, így az iskola-előkészítő, elemi, középfokú, technikai és szakoktatásban, valamint az egyetemi és felnőttoktatásban. (24. cikk)

1989-es nyelvtörvény. Az Ukrán SZSZK állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek taníttatásának nyelvét szabadon válasszák meg. Az Ukrán SZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát. (25. cikkely)

Összefoglalva, az említett dokumentumokból a következő helyzet hámozható ki:

- Ukrajna kodifikált államnyelve az ukrán.
- Az orosz (az Alkotmány és a nyelvtörvény szerint egyaránt) a többi kisebbségi nyelvhez képest kiemelt helyzetű.
- A kisebbségi nyelvek használatát nem tiltják a dokumentumok, de nem határozzák meg nyíltan és pontosan, hol, milyen körülmények között használhatók ezek a nyelvek.
- Több kisebbség számára (pl. oroszok, románok, magyarok stb.) adott az anyanyelvi oktatás joga.
- Az ukrainai kisebbségi nyelvek használatát szabályozó dokumentumok – a nemzetközi egyezményekhez hasonlóan – gyakran burkoltan, homályosan fogalmazzak, nehezítve ezzel a rendelkezések alkalmazását.
- Néhány kisebbségi nyelvet hivatalos és közéleti funkciókban is lehet használni, ám nem világos, milyen körülmények között (részletebben lásd Beregszászi–Cserniczkó 2003a, 2003b, 2004b, Cserniczkó 1998: 145–152, 2001, 2002, 2005, Cserniczkó szerk. 2003: 88–93).
- A meglehetősen homályosan fogalmazó jogi szövegek és a mindennapok gyakorlata között jelentős eltérés van, ami Ukrajna sajátos nyelvi és politikai helyzetével magyarázható.
- Az 1991-ben önálló állammá vált Ukrajna nyelvi szempontból északkelet–délnyugati irányban gyakorlatilag kettéválk a nagyrészt homo-

1. térkép. Az orosz anyanyelvűek aránya Ukrajna megyéiben a 2001-es népszámlálási adatok alapján (Készítette Molnár D. István)

gén ukrán nyelvű északnyugati, illetőleg az orosz nyelvi többségű délkeleti régióra (1. térkép).

– A nyelvi megosztottság egyben politikai felezést is jelent: a független Ukrajna története során megrendezett valamennyi eddigi választáson az tapasztalható, hogy a nyelvi törésvonal egyben politikai szakadékot is jelent az ország két része között (2. térkép).

– Az ukrán–orosz nyelvi vita, valamint az ország ilyen irányú és mértékű kettészakadásának gyökere a történelemben nyúlik.

– Az 1991-es függetlenné válás óta a nyelvi és az ezzel szoros összefüggésben álló nemzeti, nemzetiségi kártya kijátszása az egyik legélesebb konfliktusképző tényező (erről lásd pl. Arel 1995, Csernicskó 1998: 128–129).

Bonyolítja az ország nyelvi helyzetét, hogy a de jure egynyelvű Ukrajna a fent említettek miatt de facto kétnyelvű. Annak ellenére, hogy az alkotmány és a nyelvtörvény szerint az ukrán az államnyelv, a 15 éve független Ukrajnában máig teljesen természetes például, hogy a külföld előtt az országot ismertté tevő világhírű sportolók (pl. a Klicsko testvérek, az olimpiai aranyérmeket

halmozó Jana Klocskova úszónő vagy éppen az Aranylabdás labdarúgó, Andrij Sevcsenko) gyakorlatilag csak oroszul nyilatkoznak, akár külföldön, akár hazájukban teszik ezt. Az is megszokott, hogy például a televízió- és rádióműsorok egyszerre ukrán és orosz nyelvűek; teljességgel bevett dolog, hogy az ukránul megkérdezett interjúalany oroszul válaszol, vagy fordítva: az orosz kérdésre ukránul érkezik a felelet. Az sem kivételes, hogy magas rangú ukrán politikusok, köztisztviselők nem beszélnek ukránul, amint ezt az alábbi idézet is igazolja:

Újságírói kérdés: – Ukrajna szinte kizárólag orosz ajkú déli és keleti régióival kapcsolatosan felmerül a nyelvkérdés. Egyrészt érthető, hogy egy fiatal állam nehezen tehet olyan gesztusokat, amelyek gyengítenék amúgy is inkább erősítésre szoruló identitását, másrészt a helyzet álságos, és a jelen esetben többségben lévő kisebbségi nyelv hivatalos visszaszorítása ellentmond az európai normáknak.

Vaszilij Csusko, Odessza megyei kormányzó válasza: – Nézze, én 11 évig voltam a szocialisták soraiban parlamenti képviselő, s mivel nem

2. térkép. Különböző pártok megyék szerinti támogatottsága a 2002. évi ukrainai parlamenti választásokon (Forrás: Ukrajna Központi Választási Bizottságának honlapja: <http://www.cvk.gov.ua>)

beszélék ukránul, mindig oroszul szólaltam fel. Ezt senki sem akadályozta meg. (Magyar Nemzet 2005. november 23., 4. lap.)

A saját nemzetállamot építgető ukrán elit a független államiság és a nemzet legfőbb szimbólumának (a nemzetállami tradícióknak megfelelően) a nemzeti nyelvet, azaz az ukránt tartja, és teljes természetességgel próbálja a gyakorlatban is alkalmazni az ukránt mint államnyelvet, és azt szeretné elérni, hogy ez a nyelv minél szélesebb körű funkciókat fedjen le a közéletben. A nyugati és északi területeken ezzel nincs is semmi gond: a függetlenné válás óta a politikai és közéletben, az oktatásban és a tudományban az orosz szerepét fokozatosan átvette az ukrán nyelv. Ezzel szemben az ország keleti és déli részén az évszázadok óta hatalmi pozícióban lévő, a Szovjetunió fennállása alatt is privilegizált helyzetű, egyébként többségben lévő orosz ajkú közösség minden olyan lépést, amely az ukránnak mint államnyelvnek a terjeszkedését célozza, saját nyelvi és nemzetiségi jogai megsértésének tekint, és lehetőségei szerint szabotál-

ja az ukrán nyelvű hivatali, politikai, oktatási és tudományos közélet kialakítását, valamint azt is, hogy a tömegkommunikációban az orosz dominanciát felváltsa az ukrán hangsúlyos jelenléte.

Egyfelől adott tehát egy nemzetépítési szándékoktól vezérelt ukrán nemzeti-értelmiségi elit, másfelől pedig egy magát kisebbségének egyáltalán nem tekintő, régtől fennálló hatalmi pozícióit veszélyeztetve érző, és a kelet-ukrainai iparvidék tőkéjével, valamint Oroszországgal a háta mögött álló orosz nyelvű gazdasági-politikai elit. Amikor az Ukrajnában élő magyar közösség nyelvi helyzetéről, nyelvi jogairól, többnyelvűségéről szólnunk, mindig szem előtt kell tartanunk, hogy Ukrajna mint állam és az államot, nemzetet formálni szándékozó elit nem az ország összlakosságához mérten mindössze 0,3%-nyi arányt kitevő magyar kisebbség ellenében, hanem a hatalmát átmenteni szándékozó, s ezzel a nemzetiek szerint az államépítést gátoló oroszokkal szemben szeretné minél szélesebbre kiterjeszteni az ukrán nyelv hatókörét, s ezzel saját befolyását.

A kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetének tehát megvan az a specifikuma, hogy a közösség saját nyelvi és nemzeti identitásának megőrzése érdekében, valamint a magyar nyelv használati körének minél szélesebb fokú kiterjesztésére irányuló törekvéseiben egyrészt az ukrán elit céljaihoz nagyban hasonlók elérésére törekszik, másrészt azonban az ukrán nyelv terjeszkedése nemcsak az oroszokat és az orosz nyelvet, hanem egyszersmind valamennyi kisebbséget, így természetesen a magyarokat is érinti.

De nézzük, hogyan is áll a kárpátaljai magyar közösség a gyakorlatilag kétnyelvű Ukrajnában a nyelvi jogok terén!

A külső szemlélő szemével nézve talán meglepő pl., hogy magyar nyelvű iskolarendszer működik az óvodától a felsőoktatásig; vannak magyar képviselők valamennyi döntéshozó szinten (parlament, megye, járás, város/falu); számos magyar társadalmi, szakmai és kulturális szervezet, intézmény létezik; négy magyar nyelvű megyei lap és évente 10–12 magyar nyelvű kötet jelenik meg; ukrán–magyar kétnyelvű feliratok olvashatók a magyarok lakta településeken stb. (Bővebben lásd: Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Orosz–Cserniczkó 1999, Cserniczkó 1998, Botlik–Dupka 1993, Dupka 2000, Soós 2005).

A mindennapok valósága azonban jelentősen eltér a felszíni képtől. Intézményeink működése, a lapok, könyvek kiadása, nem kis részben iskoláink fenntartása és fejlesztése főként a magyarországi támogatások függvénye, azaz: nem az ukrán állam, hanem jelentős részben a magyar állam tartja fenn és fejleszti ezeket az intézményeket.

Rontja a helyzetképet az is, hogy az oktatásban nem beszélhetünk a többségi és kisebbségi tanulók esélyegyenlőségéről: miközben a magyar tannyelvű iskolákban nagyon alacsony határfokon oktatják az ukrán nyelvet, nem biztosítják a magyar nyelvű felvételizés lehetőségét az egyetemekre, főiskolákra; esetleg ahhoz járulnak hozzá, hogy a magyar felvételiző számára lefordítják a felvételi feladatok szövegét (Beregszászi–Cserniczkó 2004c).

Bonyolítja a helyzetet, hogy bár a dokumentumok szerint a magyar többségű településeken a magyar nyelv az ukrán mellett a hivatali szférában is használható lenne, a gyakorlatban erre csak kivételesen adódik lehetőség (Beregszászi–Cserniczkó 2004a, Karmacsi 2003, Márku 2003).

Sorozatban sérti meg az ukrán állam azt a saját törvényét is, mely szerint a kisebbségeknek joguk van saját történelmi névformáik használatához (Beregszászi–Cserniczkó 2003c).

Nincs továbbá törvényi garancia a kisebbségek parlamenti vagy más képviselőre; az, hogy minden szinten vannak magyar képviselők, nem az állam támogatásának, hanem a magyar közösség eddigi érdekérvényesítő erejének az eredménye. Ám az új választási törvény elfogadása következtében a 2006 tavaszán sorra kerülő parlamenti és önkormányzati választásokon (ahol már csak pártlistán kerülnek megválasztásra a képviselők) a 150 ezernyi kárpátaljai magyar közösség már nem tud magyar képviselőt delegálni a kijevi törvényhozásba.

Az alábbiakban fenti állításaimat szeretném konkrét, a valós életből vett és dokumentált példákkal igazolni.

Az alábbi, 2003-ban Beregszászon magnósza-lagra rögzített interjú részlete azt példázza, hogy hiába szeretne magyarul beszélni egy hivatalban egy magyar ügyfél, ha a hivatalnok nem tud magyarul. Igaz, legalább érti, mit kérdez tőle az ügyfél, és mindketten saját nyelvükön beszélve is megértik egymást:

Ü(gyfél): Jó napot kívánok! Ha valaki a munkanélküli segélyre akar beiratkozni, milyen papírokat kell beadni?

H(ivatalnok): Паспорт, трудова книжка і код ідентифікаційний. [Személyi, munkakönyv és adószám.]

Ü: És zájáváat [kérvényt] nem kell írni?

H: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. Добре? Це перше після пасхі. Добре? [Azt majd később megmutatjuk, csak jöjjön hozzánk elseje után. Jó? Ez rögtön húsvét után lesz. Rendben?]²

A következő idézet egy olyan hangfelvétel részletét mutatja be, amikor a hivatalnok nem is érti, mit akar a hozzá forduló magyar ügyfél:

Ü: Azt szeretném megérdeklődni, hogy mivel kisvállalkozást szeretnék nyitni, akkor milyen papírok kellene?

H: Давайте будем так, чтоб понимать друга друга. Я не знаю по венгерски. Знаете по русски? [Csináljuk úgy, hogy megértsük egymást. Én nem tudok magyarul. Ön tud oroszul?]

2 Szögletes zárójelben a kódváltások és kölcsönzések standard magyar megfelelőit tüntetjük fel.

A harmadik idézet pedig egy olyan esetet mutat be, amikor a hivatalnok beszél magyarul. Ha azonban megvizsgáljuk a helyzetet, kiderül: írásban nem fordulhat anyanyelvén az ügyfél a hivatalhoz, csak ukránul, esetleg oroszul. Mert Ukrajnában élünk...

Ü: És mondjuk még egy olyat szeretnék megérdeklődni, hogy ha mondjuk valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

H: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek írni, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видаття послуги для підключення к городській сеті*. [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését.]

Ü: És ezt csak ukránul lehet megírni?

H: Természetesen.

Ü: És hogyha esetleg valaki magyarul írja meg, akkor?

H: Magyarul, de hát az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk.

Az alábbiakban azt mutatom be, hogyan hagyja figyelmen kívül az ukrán állam a saját, kisebbségi névhasználatról szóló rendelkezéseit. A nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények, ajánlások elismerik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek azon jogát, hogy család- és utónevüket saját anyanyelvükön használják, s ezen nevek hivatalos elismerését is ajánlják az államoknak.³ Björn Jernudd a személynevek megváltoztatását a nyelvi emberi jogok megsértésének tartja: „Amikor egy állam beavatkozik az egyének neveinek és csoportidentitásának viszonyába, valószínű, hogy sérülnek az emberi jogok. A nevek kötelező megváltoztatása egyik eszköze annak, hogy egy csoportnak mint csoportnak a létét tagadják (...). Azok az államok, amelyek erőszakkal kívánják asszimilálni a látható etnikai csoportokat, megkövetelik a nevek megváltoztatását” (Jernudd 1994: 130, idézi Kontra 1997: 123).

Az ukrán nyelvtörvény 39. cikkelye biztosítja Ukrajna állampolgárai számára a jogot, hogy személyneveiket nemzeti hagyományaiknak megfelelően válasszák és használják. A nemzeti kisebbségekről szóló törvény 12. cikkelye

rögzíti, hogy Ukrajna minden állampolgárának joga van arra, hogy saját nemzeti nyelvén használja család-, utó- és atyai nevét. Azoknak az állampolgároknak, akiknek nemzeti hagyományaikhoz nem tartozik az atyai név használata, joguk van arra, hogy a személyazonossági igazolványba csak vezeték- és utónevüket írássák be. A törvény biztosítja továbbá a jogot arra, hogy a korábban oroszosított vagy ukránosított utóneveket egyéni kérelem alapján a nemzeti névhasználati szokásoknak megfelelően változtassák meg. A *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* 9. cikkelye szintén elismeri a nemzeti utó- és családnevek használatának jogát. Ennek ellenére a kárpátaljai magyar nevek hivatalos használatának terén máig problémák vannak.

Alább látható két hagyományos magyar név három változata. Az első sorban az a névforma szerepel, ahogyan saját magát azonosítja az illető. A második sorban azt a névformát láthatjuk, ahogyan a név a cirill betűs személyi okmányokban látható. A harmadik sorban pedig azt a névváltozatot találjuk, amelyet a belügyminisztérium illetékes osztálya az útleveél vagy a jogosítvány azon rovatában tüntet fel, ahol nem cirill, hanem latin betűkkel írják az okmány tulajdonosának nevét. Láthatjuk, hogy van különbség az első és a harmadik sor között:

Gyarmathy Mónika	Kószeghy Elemér
Дярмотій Моніка	Кевсеґи Елемір
D'armotiy Monika	Kevsehi Elemyr

Az oktatásban fennálló esélyegyenlőtlenséget példázza a következő eset. A magyar iskolák tanulói a tanulmányi versenyeken vagy a felvételi vizsgákon nem tehetnek anyanyelvükön vizsgát. Ehelyett – mint kivételes jogot – azt biztosítja számukra az állam, hogy a versenyen, felvételin jelen lévő, magyarul is beszélő tanárok a gyerekek kérésére jogot kapnak arra, hogy a helyszínen lefordítsák a feladatokat, és ezt kapják meg a gyerekek. Ez egyrészt jelentős idővesztéséget okoz a magyar gyerekek számára, másrészt ha megnézzük az idézett szöveget, amely egy ilyen feladatsor magyar fordítását

3 Vö. A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 31., 33–34. cikk (Magyar Napló 1996/október, 51. old.), Keretegyezmény a Nemzeti kisebbségek Védelméről, 11. cikk 1. pont (Keretegyezmény 1997: 6), Osloi Ajánlás a Nemzeti Kisebbségek Nyelvi Jogairól, 1. cikk (Ajánlás 1998: 7).

mutatja be, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy nem fordításról, hanem inkább ferdítésről van szó, ami enyhén szólva nem jelenti azt, hogy az ukrán és a magyar gyerekek azonos eséllyel vágnak neki a feladatok megoldásának:

Oldjuk meg a feladatokat:

1. A 2 m magas cilindres hordókba 800 l víz be van öntve. A hordó átmérője 1 m. A felső fedőbe kissé lyuk van, amelyen át lehet dugni csövet a hordóba. Ki lehet lesz-e a csövön át szivni a hordóbul a vizet, ha szívás közbe ritkulás jön létre 5-10 Pa nyomással. A válasz indokoly.

2. Kis kaloriméter, 0,22 g tömegű, amelynek fajhője 2,8 kJ/kg °C, amelyből készítve van, lehetővé teszi a 0,01 °C hőmérsékletváltozást mérni. A kaloriméterbe 4,2 m magasságból egy csepp víz esik be. Számíts ki a cseppnek minimális térfogatot, amelynél a hőmérő ad lehetőséget annak a kaloriméterbe beesését fiksálni.

3. Búvár az aranykincset talált meg, is víz alatt mérte meg, acélsúlyakat és mérleget használva. A kincsnek a súlya volt 0,643 N. De, mikor a búvár elodta a kincset, csalással vádolva volt. Azzal vádolták hogy sokkal keveseb az arany súlya. Milyen volt kincsnek a valódi súlya?

(Forrás: *BeregInfo* 2002. február 26. – március 3.)

Egyetlen tanulmány keretein belül természetesen nem térhettem ki minden kérdésre. Azt talán azonban sikerült bemutatnom, hogy a kárpátaljai magyarok nyelvi jogi helyzete ellentmondásos: bizonyos területeken nemzetközi összehasonlításban is jelentősek az elért eredmények, más területeken azonban van még hová előrelépniünk. Például: az írás elején idézett Kloss-féle skálán a magyar nyelv kárpátaljai státusa jelenleg a 3. fokozatnak feleltethető meg; az ukránjai magyar közösség számára az 1. szint irreális elvárás lenne, ám a 2. fokozat elérhető lehet.

Irodalom

- Ajánlás 1998. The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities and Explanatory Note. The Hague: Foundation on Inter-Ethnic Relations.
- Arel, Dominique 1995. Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995): 597–622.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2003a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2003b. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*, 101–117. p. Budapest: Europa Institut Budapest.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2003c. A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. In: Cserniczkó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 153–163. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004a. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége a gyakorlatban. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 55–70. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004b. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004c. Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vonatkozások. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 97–108. Ungvár: PoliPrint.

Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2001. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. *Nyelvünk és Kultúránk* 2001/4: 65–73.
- Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk., *Magyarok és nyelvtörvények*, 11–23. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyvesi ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, 89–131. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Dupka György 2000. *Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman.
- Плутю, І. В. (²ëüüü². Â.) *Національний склад населення та його мовні ознаки (-статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Jernudd, Björn 1994. Personal names and human rights. In: Tove Skutnabb-Kangas – Rober Phillipson eds., *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*, 121–132. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Karmacsi Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 93–100. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Keretegyezmény 1997. *Рамкова Конвенція про захист національних меншин та пояснювальна доповідь*. (Текст українською мовою)
- Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberson ed., *Explorations in Sociolinguistics*, 7–17. Bloomington: Indiana University.
- Kontra Miklós 1997. Magyar vonatkozású széljegyzetek A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához. *Iskolakultúra* 97/11: 122–127.
- Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 100–104. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.
- Soós Kálmán 2005. Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig (1985–2005). In: Simon Attila szerk., *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*, 11–31. Somorja–Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó.

